

Д. В. ГОНЧАР

Денис Васильович Гончар, аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРЯДКУ

«Обов'язковою умовою інтеграційних процесів, що відбуваються у світі, є сумісність правової, економічної та політико-правової систем та відповідна синхронність правової, економічної та соціально-політичної трансформації держав, що об'єднуються»¹. Досягнення такої сумісності є неможливим без використання міжнародного договору, як її основного інструменту. Тому дуже важливо, щоб під час реалізації міжнародно-правових зобов'язань норми міжнародного договору гармонійно й ефективно втілювалися в національно-правовій практиці держав, які їх на себе взяли. Адже соціальна цінність і ефективність правових норм, у підсумку, проявляється в процесі їх реалізації, а сам цей процес і є життям права².

З огляду на те, що міжнародне право зобов'язує держави добросовісно виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання, а визначення методів та способів їх реалізації на національному рівні, безперечно, належить до компетенції держави, існує необхідність охарактеризувати та систематизувати наукові підходи, які створюють наукове підґрунтя для дослідження загальнотеоретичних засад механізму реалізації міжнародного договору в національному правопорядку.

Названа вище проблема розглядалася переважно у площині міжнародного права. Загальнотеоретичний аспект її дослідження залишився майже поза увагою науковців. У зв'язку з цим особливої актуальності в національній системі права України набуває загальнотеоретичне дослідження проблеми механізму реалізації норм міжнародного права у внутрішньому правопорядку держави.

Для характеристики процесу застосування міжнародного договору використовується категорія «механізм реалізації міжнародного договору». Поняття «механізм» широко відоме в багатьох суспільних науках. Відповідно до Великого тлумачного словника української мови механізм – це «сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище»³. З точки зору теорії держави та права цей термін використовується в розрізі таких категорій, як: «державний механізм» «механізм правового впливу», «механізм правового регулювання», «механізм правотворчості» тощо.

Водночас термін «реалізація» означає «здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя, виконувати завдання, плани тощо»⁴. Питання про реалізацію міжнародного договору в національному правопорядку було завжди актуальним. Воно досліджувалося в радянській та сучасній юридичній науці. Існує низка праць, в яких приділено увагу поняттю, сутності, змісту, формі, рисам, засобам та видам даного процесу.

Питання визначення механізму реалізації міжнародного договору в національному правопорядку приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Р. Бледсон, Б. Бочек, А. С. Гавердовський, В. Н. Денисов, Г. В. Ігнатенко, Ю. М. Колосов, І. І. Лукашук, О. О. Мережко, М. В. Миронов, В. В. Мицик, Р. А. Мюллерсон, А. Робертсон, В. Я. Суворова, Г. І. Тункін, Є. Т. Усенко, С. В. Черніченко, Ю. С. Шемшученко та ін.

Незважаючи на достатньо велику кількість наукових праць, присвячених даній проблематиці, слід наголосити на необхідності її подальшого комплексного дослідження.

Виходячи з сутності процесів взаємодії міжнародної та національної правових систем, під механізмом реалізації міжнародного договору більшість вчених розуміє процес взаємодії правових та інституційних (організаційно-правових) засобів, відповідно до якого міжнародно-правові норми стають частиною національного законодавства⁵. У міжнародному праві результат такого процесу визначають як імплементацію або національно-правову імплементацію, відсилання, паралелізацію, обов'язковість (*ex proprio vigore*), теорію виконання, інкорпорацію, адаптацію, рецепцію, застосування тощо. При цьому деякі вчені часто не розрізняють поняття «метод», «механізм», «реалізація» та використовують їх як тотожні. Зокрема, О. Мережко зазначає: «Серед численних і різноманітних методів і механізмів включення чи реалізації міжнародного права в національній системі права в науці виокремлюють...»⁶, тим самим вказуючи на тотожність таких термінів, як «метод», «механізм» і «реалізація».

На плутанину в термінах вказує у своїх працях С. В. Черніченко, підкреслюючи те, що потрібно розрізняти два дуже схожих, але різних за змістом поняття «реалізація» та «дія» норми, які є настільки близькими, що їх можна навіть переплутати. До дії юридичних норм він відносить існуючу юридично обов'язкову модель поведінки, яка не завжди може бути реалізованою⁷. Вчений зазначає, що застосування правових норм нерідко трактують у широкому розумінні як їх реалізацію або здійснення, хоча, зазвичай, прийнято розрізняти такі терміни, як: «виконання», «дотримання», «використання» і «застосування» правових норм. Терміни «застосування», «здійснення», «реалізація» означають діяльність учасників міждержавних відносин щодо втілення норм права в життя, що зіставне за значенням з терміном «міжнародно-правове регулювання»⁸.

На використання поряд з терміном «імплементация» термінів «виконання» та «дотримання», вказує І. І. Лукашук. Як приклад науковець наводить назву III частини Віденської конвенції про право міжнародних договорів «Дотримання, застосування та тлумачення договорів», в якій термін «дотримання» використовується як рівнозначний терміну «виконання» і означає реалізацію норм. Реалізацію міжнародного права, на думку І. І. Лукашука, в літературі та на практиці, позначають терміном «імплементация» (лат. – *impletum*, англ. – *implementation*) – виконання, здійснення⁹.

Таку думку підтримує й В. Я. Суворова, використовуючи термін «імплементация» як синонім терміна «реалізація», тобто втілення норм міжнародного права в практичну діяльність держав¹⁰.

С. В. Черніченко також підкреслює, що термін «здійснення», буквально, означає імплементацию. Але науковці, на думку вченого, часто тлумачать його більш широко, допускаючи, що він може бути використаний для позначення впливу норм міжнародного права на внутрішньодержавні відносини, через внутрішньодержавне право, що не зовсім бажано, оскільки так цей термін можна сплутати з терміном «застосування», створивши штучне враження, що норми міжнародного права безпосередньо застосовуються у внутрішньодержавному праві¹¹.

А. Робертсон, навпаки, одночасно з терміном «імплементация» використовує термін «застосування», як здійснення владних повноважень під час вирішення конкретних справ на основі юридичних норм¹², з чим важко не погодитись. У свою чергу, це не вказує на помилковість тверджень С. В. Черніченка, що норми міжнародного права не можуть безпосередньо застосовуватися у внутрішньодержавному праві. На нашу думку, хибним є саме тлумачення терміна «застосування» за С. В. Черніченком, як таке, що передбачає безпосереднє використання норм міжнародного права без допомоги національного законодавства.

Термін «імплементация» є універсальним і максимально використовується в різний спосіб виконання державою своїх міжнародно-правових зобов'язань. Відповідно, імплементация повинна охоплювати всі перераховані вище терміни, зокрема такі як: «застосування», «здійснення», «реалізація», «використання», «виконання» «дотримання» і може бути реалізованою в різних формах свого прояву і за допомогою різних заходів. Адже, як зазначає Ю. М. Колосов, імплементация є системою заходів щодо забезпечення державою взятих на себе зобов'язань для їх фактичного виконання на всій своїй території всіма органами та особами, які перебувають під її юрисдикцією¹³.

Спірним є позначення механізму узгодження міжнародного та національного права С. В. Черніченком терміном «трансформація», як найбільш універсальним, хоча вчений вказує на те, що його часто використовують в якості одного із способів здійснення міжнародного права. Трансформація, в свою чергу, може мати різні прояви і бути вираженою, за своєю технікою, в формі інкорпорації, легітимації та відсилки¹⁴.

Р. А. Мюллерсон проти такого тлумачення терміна «трансформація». Він зазначає, що в літературі є багато розбіжностей та неточностей стосовно нього і вважає його розуміння неточним за змістом. Допомогу національного права міжнародному він розглядає в два способи: 1) включення в національне право держави відсилки норми – так звана відсилання; 2) прийняття державою норм національного права з метою виконання міжнародних зобов'язань – так звана інкорпорація¹⁵. Усі інші терміни, які використовуються для позначення процесу виконання положень міжнародного права в середині країни (адаптація, індивідуальна інкорпорація, легітимація і т.д.), науковець вважає лише формами інкорпорації.

Важко не погодитися з Р. А. Мюллерсоном, що відсилка та інкорпорація не трансформують норми однієї правової системи в іншу, вони лише санкціонують застосування норм іншої правової системи. Норми міжнародного права при відсилці та інкорпорації залишаються нормами міжнародного права, а не нормами відсилаючої системи. Так, вчений вказує: «нужно различать два понятия: система права данного государства и применяемое в данном государстве право»¹⁶. Саме тому про жодну трансформацію норми права, на його думку, говорити не слід.

Сам термін «імплементация» і його розуміння за Р. А. Мюллерсоном ширше процесу здійснення норм міжнародного права всередині держави, тому цей процес краще назвати національно-правовою імплементацией¹⁷.

Про подвійне використання терміна «імплементация» під час реалізації міжнародного права вказує І. І. Лукашук. Він також вважає, що даний термін використовується в широкому та вузькому значенні. У першому випадку імплементация передбачає всі заходи щодо реалізації норм міжнародного права, а в другому – їх реалізацію у внутрішньодержавній сфері¹⁸, що фактично є підтримкою теорії Р. А. Мюллерсона про національно-правову імплементацию.

Важливим, з наукової точки зору, є погляд на дану проблему В. Н. Денисова, який вважає, що існує два способи імплементации – трансформація та інкорпорація (рецепція, адаптація, абсорбція). Кожен з яких, залежно від тієї чи іншої школи права, може мати різний зміст¹⁹.

Дещо відмінною є класифікація способів імплементации за Ю. М. Колосовим, який їх поділяє на: конституційне визнання прямої дії норм міжнародного права на своїй території та трансформацію – заходи, які впроваджує держава на внутрішньодержавному рівні для реалізації взятих на себе зобов'язань²⁰.

Нерідко термін «імплементация» в науці використовують разом з терміном «гармонізація». На це, як на проблему уточнення понять серед термінологічних відносин, вказує Ю. С. Шемшученко, зазначаючи, що в українській юридичній літературі поняття «гармонізація законодавства» іноді змішують з іншими поняттями, такими як «адаптація», «імплементация», «апроксимація». Науковець вважає більш обґрунтованою позицію, коли термін «гармонізація» використовується ширше за всі інші²¹.

На нашу думку, розбіжність у поглядах вчених стосовно визначення механізму узгодження міжнародного та національного права вказує на актуальність і складність даної теми. Кожна з концепцій заслуговує на увагу і має свої переваги та недоліки. Ми вважаємо, що «імплементация» – це універсальний термін для визначення реалізації міжнародного права в національному правопорядку, що є ширшим за всі інші. Тому найбільш вдалою є концепція національно-правової імплементации за Р. А. Мюллерсоном.

Не менш заплутаним є питання видів механізму реалізації міжнародного договору та його складових. Серед вчених, що займалися цією проблемою, потрібно назвати І. Брацука, П. Н. Бірюкова, Р. М. Валееву, А. С. Гавердовського, Г. І. Курдюкова, Г. В. Ігнатенка, А. А. Ковальова, Л. Луць, О. І. Тиунова, С. В. Черниченка.

Надзвичайно великий інтерес являє собою праця А. С. Гавердовського «Імплементация норм міжнародного права», в якій всі механізми щодо реалізації міжнародно-правових норм науковець розглядає як систему, утворену зі структурних підсистем, що мають власні внутрішні організаційно-правові елементи. До них автор відносить:

1) міжнародну підсистему реалізації, що складається з міжнародно-правових механізмів і міжнародних органів, які в цілому є міжнародним організаційно-правовим механізмом;

2) національну (внутрішньодержавну) підсистему реалізації, яка включає в себе органи державної влади, функцією яких є реалізація норм міжнародного договору – так звані внутрішньодержавні інституційні механізми, а також внутрішньодержавні правові механізми – комплекс національно-правових заходів з реалізації міжнародної норми, які разом становлять внутрішньодержавний організаційно-правовий механізм²².

Більшість науковців підтримують думку, що механізм реалізації міжнародного права поділяється на два рівні: міжнародний (колективна діяльність держав) і національний (індивідуальна діяльність держав). Сам механізм реалізації норм міжнародного права повинен містити такі засоби, як конкретизація юридичних обов'язків, тлумачення міжнародних договорів, гарантії, довіру та контроль. На міжнародному рівні він складається з організаційних форм, до яких належать комітети, спеціальні та експертні комісії, наради, конференції. На національному рівні, держава сама встановлює організаційні та правові засоби з виконання договірних зобов'язань, і інколи цей процес називається імплементациєю.

Автори підручника «Міжнародне право» за редакцією Г.В. Ігнатенко, О. І. Тиунова виділяють міжнародний конвенційний механізм реалізації, до якого відносять правозахисне нормотворення, тлумачення, міжнародний контроль, правозастосування та міжнародний інституційний (організаційно-правовий) механізм реалізації, який включає держави, організації й органи (комітети, комісії, судові органи)²³.

На нашу думку, більш широкою є класифікація механізму реалізації міжнародних договорів Л. Луць та І. Брацук, які поділяють всі механізми реалізації міжнародного договору на: конституційно-правовий, міжнародний, міжнародний організаційно-правовий та внутрішньодержавний організаційно-правовий механізми імплементации²⁴. Серед них – конституційно-правовий механізм взаємодії норм міжнародного та національного права. Це «конституційно-правові норми та інші правові засоби, що забезпечують узгодження міжнародного та національного права»²⁵. В свою чергу, Міжнародний механізм імплементации – це сукупність правових та інституційних засобів, що використовуються суб'єктами міжнародного права з метою реалізації норм міжнародного права²⁶. Організаційно-правовий механізм розуміється як «сукупність міжнародно-правових засобів, котрі регулюють процес імплементации та міждержавних інститутів»²⁷. Внутрішньодержавний організаційно-правовий механізм – це «комплекс національних правових засобів, котрі забезпечують імплементацию норм міжнародного права у внутрішньодержавний правопорядок, та державних владних інститутів, що безпосередньо реалізують приписи держави щодо імплементации міжнародних зобов'язань»²⁸.

Майже недослідженим у теорії держави та права залишається з'ясування основних теоретико-правових засад та складових елементів механізму реалізації міжнародного договору в національному правопорядку. Можна виділити лише невелике коло дослідників, які у своїх працях дотично вивчали дану проблематику. Так, аналізуючи поняття та зміст механізму гармонізації законодавства України з європейським та міжнародним правом, Н. М. Пархоменко вказує: «слово механізм вживають для позначення та характеристики системи функціонування явищ, сукупності складових, що утворюють зміст цих явищ, зв'язок між ними»²⁹. Тому, на думку науковця, визначення сутності механізму «передбачає з'ясування його основних засад та складових елементів, до яких слід віднести принципи, чинники, підстави, суб'єкти, засоби...»³⁰.

Проведений аналіз джерельної бази з питань наукового дослідження механізму реалізації міжнародного договору в національному правопорядку свідчить про те, що дана проблематика на сьогодні поки ще не стала предметом спеціального, системного, комплексного наукового дослідження. Праці окремих авторів стосуються лише певних конкретних питань цієї тематики. Дослідження теоретико-правових аспектів механізму реалізації міжнародного договору в національному правопорядку ще не набуло системності і висвітлюється переважно з точки зору міжнародного права й майже не розглянуто теорією держави та права. Недостатньо дослідженими залишаються основні засади та складові елементи механізму реалізації міжнародного договору в національному правопорядку, такі як: принципи, чинники, засоби та ін.

¹ Механізми гармонізації законодавства України з європейським та міжнародним правом: Наукова доповідь / За заг. ред. Академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – 108 с. – С. 7.

- ² Черниченко С. В. Международное право: современные теоретические проблемы. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 296 с. – С. 39.
- ³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с. – С. 665.
- ⁴ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. – [Т. 2]. – К.: Аконті, 1999. – 912 с. – С. 881.
- ⁵ Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права. – К.: Вища школа, 1980. – 320 с. – С. 62.
- ⁶ Мережко О. І. Співвідношення міжнародного і національного права / О. Мережко // Юридичний журнал. – К.: Юстиніан, – 2009. – № 2.
- ⁷ Черниченко С. В. Вказана праця. – С. 40.
- ⁸ Там само. – С. 46–47.
- ⁹ Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: БЕК, 2005. – 432 с. – С. 258–270.
- ¹⁰ Суворова В. Я. Обеспечение реализации договорных норм международного права (юридическая природа) // Советское государство и право. – М.: БЕК, 1991. – № 9. – С. 116.
- ¹¹ Черниченко С. В. Вказана праця. – С. 53.
- ¹² Robertson A. H. Human Rights in the World. L., 1972. – P. 181.
- ¹³ Колосов Ю. М. Соотношение международного и внутригосударственного права // Международное право / Отв. ред. Ю. М. Колосов, С. С. Кривчикова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 815 с. – С. 9–10.
- ¹⁴ Черниченко С. В. Вказана праця. – С. 127.
- ¹⁵ Мюллерсон Р. А. Соотношение международного и национального права. – М.: Междунар. Отношения, 1982. – 136 с. – С. 58–60.
- ¹⁶ Там само. – С. 61.
- ¹⁷ Там само. – С. 74.
- ¹⁸ Лукашук И. И. Вказана праця. – С. 258.
- ¹⁹ Денисов В. Н., Евинтов В. И. Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве. – К.: Наук. думка, 1992. – 230 с. – С. 18.
- ²⁰ Колосов Ю. М. Вказана праця. – С. 9–10.
- ²¹ Механізми гармонізації законодавства України з європейським та міжнародним правом: Наукова доповідь / За заг. ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – 108 с. – С. 5.
- ²² Гавердовский А. С. Вказана праця. – 320 с.
- ²³ Международное право: учебник / Отв. ред. Г. В. Игнатенко и О. И. Тиунов. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: 2009. – 624 с. – С. 173–189.
- ²⁴ Брацук І. Механізм імплементації норм права ЄС у національні правопорядки держав членів: загальнотеоретична характеристика / І. Брацук // Юридична Україна. – 2009. – № 5.
- ²⁵ Луць Л. Конституційно-правовий механізм взаємодії норм міжнародного та національного права: деякі теоретичні аспекти // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eworks.com.ua/work/6933_Mehанизм_implementacii_norm_prava_ES_u_nacionalni_prapoporyadki_derjav_chleniv_zagalnoteoretichna_harakteristika.html
- ²⁶ Международное право: учеб. / Под. ред. А. А. Ковалева, С. В. Черниченко. – 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2006. – 708 с. – С. 708.
- ²⁷ Мойсеев А. А. Надгосударственность в современном международном праве / А. А. Мойсеев. – М.: Научная книга, 2007. – С. 159.
- ²⁸ Там само. – С. 95.
- ²⁹ Механізми гармонізації законодавства України з європейським та міжнародним правом: Наукова доповідь / За заг. ред. Академіка НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – 108 с. – С. 13.
- ³⁰ Там само. – С. 14.

Резюме

Гончар Д. В. Концептуальні засади дослідження механізму реалізації міжнародного договору в національному правопорядку.

У статті досліджуються загальнотеоретичні засади механізму реалізації міжнародного договору в національному правопорядку, а саме: поняття, види та складові елементи даного процесу. Проаналізовано різні підходи, що існують у сучасній правовій науці, стосовно визначення взаємодії міжнародного та національного права. Розглянуто рівні механізму реалізації міжнародного договору: міжнародний (колективна діяльність держав) і національний (індивідуальна діяльність держав) як систему, утворену зі структурних підсистем, що мають власні внутрішні організаційно-правові елементи. Зроблено висновок про необхідність удосконалення механізму реалізації міжнародного договору з огляду на проблему взаємодії міжнародного та національного правопорядків.

Ключові слова: виконання, відсилка, дотримання, застосування, міжнародний договір, механізм реалізації, національно-правова імплементація, трансформація.

Резюме

Гончар Д. В. Концептуальные основы исследования механизма реализации международного договора в национальном правопорядке.

В статье исследуются общетеоретические основы механизма реализации международного договора в национальном правопорядке, а именно: понятие, виды и составляющие элементы данного процесса. Проанализированы различные подходы, существующие в современной правовой науке, по определению взаимодействия международного и национального права.

Рассмотрены уровни механизма реализации международного договора: международный (коллективная деятельность государств) и национальный (индивидуальная деятельностью государств) как систему, образованную из структурных подсистем, имеющую собственные внутренние организационно-правовые элементы. Сделан вывод о необходимости совершенствования механизма реализации международного договора, учитывая проблему взаимодействия международного и национального правопорядков.

Ключевые слова: выполнение, отсылка, соблюдение, применение, международный договор, механизм реализации, национально-правовая имплементация, трансформация.

Summary

Honchar D. Conceptual framework study of mechanism implementation international treaties in the domestic legal order.

The article describes the theoretical basis of mechanism implementing of international treaty in the domestic legal order, such as: definition, types and components of this process. Analyzed different approaches in modern legal science, of definition, the interaction of international and national law. Considered division mechanism for implementing an international agreement on levels: international (collective activity states) and national (individual activity states) as a system formed of structural subsystems having their own internal organizational and legal elements. The conclusion about the necessity to improve the mechanism of implementation of the international treaty, as a problem of interaction between international and national law.

Key words: execution, sending, compliance, application, international treaty implementation mechanism, the national legal implementation, transformation.

Отримано 4.04.2014

УДК 34 (091)/348

К. А. ГУБАР

Катерина Анатоліївна Губар, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ВИКЛАДАННЯ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (1837–1920 РР.)

Київська духовна академія (далі – КДА) – унікальний навчальний заклад, фактичний наступник славетної Києво-Могилянської академії, визнаний духовний центр Східної Європи. У навчальних курсах, які викладалися КДА належна увага приділялась питанням багатьох галузей знань. Але чільне місце відводилось вивченню церковного права як сукупності всіх норм і законів, які стосуються життя церкви і відносин церкви з державою¹.

Зауважимо, що юридична спадщина КДА досі практично не вивчалася правознавцями, тому історіографія проблеми окреслюється переважно працями професорів, які викладали в КДА, а також працями істориків і філософів В. І. Аскоченського, О. О. Андрієвського, С. Т. Голубева, М. І. Петрова, Д. К. Вишневського, Ф. І. Тітова, В. М. Нічик, В. С. Горського, Я. М. Стратія, А. Г. Тихолаза, М. Л. Ткачук, Н. Г. Мозгової та ін. У цьому зв'язку основним джерелом для нас є архівний матеріал, зокрема з фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві.

Важливим є той факт, що юридичні знання надавались студентам КДА під час викладання багатьох, на перший погляд зовсім не юридичних дисциплін. Зокрема проблеми держави і права досліджувались на рівні курсів морального богослов'я та історії філософії. Але профільними і присвяченими суто юридичним питанням, звісно, були курси церковного та канонічного права. Саме розвитку викладання останніх і буде присвячена ця стаття.

Слід звернути увагу на те, що у навчальних програмах професорів КДА не було єдності щодо назви відповідної дисципліни. Схожі за змістом програми могли визначати свій предмет і як «канонічне», і як «церковне» право». Натомість у західноєвропейських країнах ці поняття розрізнялися. Під канонічним правом розумілась сукупність всіх постанов, що походять від церкви, незалежно від того, чи були вони предметом церковних або громадянських відносин. А під церковним – сукупність норм, що походять як від церкви, так і від держави, але регулюють суто церковні відносини. На православному Сході у зв'язку з тим, що церковне законодавство завжди взаємодіяло з державними законами і відповідало їм, таке розходження у назвах не мало значення².

Започаткував викладання церковного права в КДА кафедральний протоієрей Києво-Софіївського собору, заслужений ординарний професор університету Св. Володимира та КДА, доктор богослов'я Іван Михайлович Скворцов (1795–1863 рр.)³. Цього вченого заслужено вважають одним із зачинателів трансформації духовно-богословської традиції в світсько-філософську, одним з перших популяризаторів німецької класичної філософії на теренах Російської імперії⁴.